

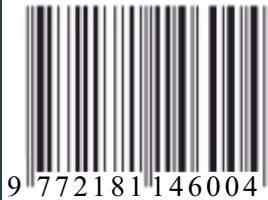
BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTI

Научный вестник Бухарского государственного университета
Scientific reports of Bukhara State University

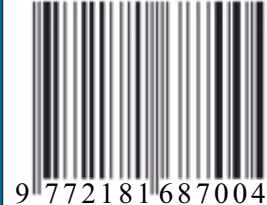
9/2024

E-ISSN 2181-1466

9 772181 146004

ISSN 2181-6875

9 772181 687004

@buxdu_uz

@buxdu1

@buxdu1

www.buxdu.uz

9/2024

Nortoyeva O'.M.	Jeyn Ostinning “Andisha va gʻurur” asarining badiiy qiymati va gʻoyasini ifodalashda lingvomadaniy komponentga ega birliklarning roli	201
Sayidova Sh.N.	The interpretation of the figure of amir timur in uzbek prose literature	206
MATNSHUNOSLIK VA MANBASHUNOSLIK *** TEXTOLGY AND LITERARY SOURCE STUDY *** ТЕКСТОЛОГИЯ И ЛИТЕРАТУРНОЕ ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ		
Safarova H.O., Muzaffarova S.F.	Muhammad Sharif Gulxaniy “Zarbulmasal” asarining toshbosma nusxalari xususida	211
“NAVOIY GULSHANI”		
To'rayeva M.T.	“Shahr bir oy furqatidin baytul-ahzandur manga”...	215
FALSAFA VA HUQUQ, SIYOSATSHUNOSLIK *** PHILOSOPHY, LAW AND POLITICAL SCIENCES *** ФИЛОСОФИЯ, ПРАВО И ПОЛИТОЛОГИЯ		
Ahrorova Sh.O'.	Ijtimoiy munosabatlarning ma'naviy mohiyati	219
Sadibaqosev H.Sh.	Yevropa Ittifoqi-Xitoy xavfsizlik sohasidagi hamkorlik	223
Абдувоитов С.Х.	Приоритетные направления внешней политики Турции в современных международных отношениях	228
TARIX *** HISTORY *** ИСТОРИЯ		
Jurayev Sh.N.	Sulton Husayn Mirzo davrida ayollar	233
Baxtiyorov B.B.	Buxoro jadidlari merosining o'rganilishi	238
Qo'chqarov T.B.	O'zbekiston va Eron aloqalarining tarixiy ildizlari	244
IQTISOD *** ECONOMY *** ЭКОНОМИКА		
Salimov A.F., Xolmatova M.S., Shokirova D.O.	O'zbekiston iqtisodiy o'zgarishlari va o'sishlar	248

MUHAMMAD SHARIF GULXANIY “ZARBULMASAL” ASARINING TOSHBOSMA
NUSXALARI XUSUSIDA

Safarova Hilola Oxunjonovna,

Buxoro davlat universiteti dotsenti, f.f.n.

Muzaffarova Surayyo Furqat qizi,

BuxDU Matnshunoslik va adabiy manbashunoslik

2-bosqich magistranti, Qorako‘l tumani 53-sonli maktabning o‘qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada “Zarbulmasal” asarining Buxoro san‘at muzey-qo‘riqxonasida saqlanayotgan ikkita toshbosma nusxasi haqida ma‘lumot beriladi. Bu nusxalarning biri to‘liq variantda bo‘lib, 12443/11(14) inventar raqami ostida, ikkinchisi esa to‘liq bo‘lmagan nusxa bo‘lib, 10522/11 inventar raqami ostida Buxoro san‘at muzey-qo‘riqxonasida saqlanadi. Biz o‘zimizning ilmiy ishimizda ayni ushbu nusxalarni o‘rganib, ularni qiyoslab, farqli va tafovutli o‘rinlarini aniqlashga harakat qildik.

Kalit so‘zlar: Muhammad Sharif Gulxaniy, basmala, salovot, hamd, ramka, nasx, nusxa Buxoro san‘at muzey-qo‘riqxonasi.

ЧТО КАСАЕТСЯ ПЕЧАТНЫХ КОПИЙ ПРОИЗВЕДЕНИЯ МУХАММАДА ШАРИФА
ГЮЛЬХАНИ” ЗАРБУЛМАСАЛ”

Аннотация: Аннотация: В статье представлена информация о двух сохранившихся в Бухарском художественном музее-заповеднике каменных копиях произведения “Зарбулмасал”. Одна из этих копий находится в полном варианте под инвентарным номером 12443/11(14), а другая-в неполном варианте под инвентарным номером 10522/11 в Бухарском художественном музее-заповеднике. В своей научной работе мы изучали эти же экземпляры, сравнивали их и пытались определить их различное и несопоставимое место.

Ключевые слова: Мухаммад Шариф Гюльхани, басмала, Салават, хамд, рамка, насх, копия Бухарский художественный музей-заповедник.

MUHAMMAD SHARIF GULKHANI'S “ZARBULMASAL” IS ON THE STONE COPIES

Abstract: Annotation: the article provides information about two copies of the work “Zarbulmasal”, which are kept in the Bukhara Art Museum-Reserve. One of these copies is in full variant, under inventory number 12443/11(14), and the other is an incomplete copy, stored in the Bukhara Art Museum-Reserve under inventory number 10522/11. We studied these same copies in our scientific work, comparing them and trying to determine their different and disparate place.

Keywords: Muhammad Sharif Gulkhani, basmala, salovot, praise, frame, Naskh, copy Bukhara Art Museum-Reserve.

Kirish. Muhammad Sharif Gulxaniy XIII asrning so‘nggi choragi va XIX asrning birinchi yarmida Qo‘qon adabiy muhitiga o‘zining munosib o‘rniga ega ijodkor. Amir Umarxon hukmronligi vaqtida Gulxaniy saroyda ijod qilgan. Gulxaniy haqidagi ayrim ma‘lumotlar Fazliy Namangoniyning “Majmuat ush-shuaro” tazkirasida uchraydi.[6.38] U ham nasr, ham nazmda qalam tebratib, o‘z ijodi bilan xalq qalbidan o‘rin olgan.

Adabiyotshunos Buyuk Karimiy “Zarbulmasal” asarini o‘rganish jarayonida asarning qo‘lyozmalari Gulxaniy yashab turgan vaqtda ko‘chirilgan nusxasi uchramaydi, deb aytib o‘tadi. “Zarbulmasal” nusxalarining hammasi shoir vafotidan kamida 30-40 yil o‘tib ko‘chirilgan bo‘lib, til xususiyatlari bo‘yicha nusxalar bir-biridan farq qiladi [6.39] “Zarbulmasal”ning hozirga qadar 8 ta qo‘lyozma nusxasi va o‘ndan ortiq bosma nusxalari borligi aniqlangan. Bu borada, ayniqsa, N.P.Ostroumov asar qo‘lyozmalarini izlab topib, 1890-yilda birinchi marotaba uning litografik nashrini amalga oshirgan. Keyingi nashr etilgan barcha ishlar mana shu nashrga tayanilganligi adabiyotshunoslarimiz tomonidan ta‘kidlab o‘tilgan. Toshkentda asar litografik usulda bir necha marta chop etilgan. 1926-yilda Sadridin Ayniyning “Namunayi adabiyoti tojik” asarida Gulxaniy ijodidan namunalar berib o‘tadi. Abdurauf Fitratning adabiyotimiz tarixiga oid 1929- yilda yozilgan “XVI asrdan so‘ngra o‘zbek adabiyotiga umumiy bir qarash” deb nomlangan maqolasida “Gulxaniy

davriga kelib Farg‘ona saroy adabiyotining xalq adabiyotiga ayricha diqqat qilganligi ham ko‘rinadur” [8.121] degan fikrni bildirib, buning natijasida “Zarbulmasal yuzaga kelganligini qayd etib o‘tadi.

Asosiy qism. Sho‘rolar davrida Gulxaniy ijodini o‘rganishga yanada qiziqish oshdi, maqolalar yaratildi, ilmiy izlanishlar olib borildi. “Zarbulmasal” turli qo‘lyozmalari asosida nashr qilindi. 1945-yilda Olim Sharafuddinov tuzgan “O‘zbek adabiyoti tarixi xrestomatiyasi”da “Zarbulmasal”dan parchalar e‘lon qilindi. 1951-yilda esa H.Yoqubov tomonidan asar nashrga tayyorlanib, “Zarbulmasal (Yapaloqqush hikoyasi)” nomi bilan “O‘zbek adabiyotii klassiklari” seriyasida kitobcha holida nashr etildi. Gulxaniydan qolgan adabiy meros “Zarbulmasal va g‘azallar” nomi bilan 1958- va 1960-yillarda chop etilib, asarning matni shu nashrlar asosida darslik va qo‘llanmalarga kiritildi. Ikkinchi jahon urushi va undan keyingi dastlabki yillarda “Zarbulmasal”ning ikki qo‘lyozma va to‘rt litografik nusxalari asosida asarning tanqidiy matni tuzilgan. Ammo bu tanqidiy matn, ma‘lum sabablar asosida qo‘lyozma holida qolib ketgan. 1970-yillarda Andijondan asarning eskiroq, butunroq va ishonchliroq qo‘lyozma nusxasi topilgan. O.Sharafiddinov Gulxaniy “Zarbulmasal”ning Andijon nusxasi (A), Buyuk Karimiy qo‘lida bo‘lgan ikki qo‘lyozma (BK1, BK2), Qo‘qon adabiyot muzeda saqlanuvchi uch manba (Q1, Q2, Q3) va o‘ndan ortiq litografik nusxalarni jamlab ularni qiyosiy o‘rganish natijasida asarning ilmiy – tanqidiy matnini yaratdi. Asarning iliy-tanqidiy matnini yaratishga birinchi bo‘lib qo‘l urgan Buyuk Karimiy edi va u “Zarbulmasal” haqida shunday fikrlarni bildirib o‘tgan: “Bu asar yuzasidan so‘z yuritgan bir qator olimlar “Zarbulmasal”ni, ko‘pincha, masallar to‘plami sifatida izohlab kelishmoqda. Ammo shunisi hammaga aniq va ravshanki, o‘zbek klassik adabiyotida “masal” va “Zarbulmasal” terminlari hozir biz tushunadigan ma‘noda ya‘ni “basnya” ma‘nosida emas, balki boshqacharoq ma‘noda qo‘llaniladi” [5. 24].

Asarning 6ta qo‘lyozma va 10dan ortiq toshbosma nusxalari mavjud. “Zarbulmasal” asari sho‘rolar davrida ikki marotaba, ya‘ni 1972-yil va 1974-yillarda F.Is‘hoqov hamda S.Dolimovlar tomonidan o‘qib tabdil qilinib nashrga tayyorlangan. Albatta ushbu yillardagi kitoblarni krill alifbosida shakllangan. Keyinchalik mustaqillik yillarida ham ya‘ni 2016-yil va 2019-yillarda S.Dolimov va H.Yoqubovlar tomonidan qayta nashrga tayyorlangan.

Gulxaniy ijodini o‘rganish borasida bir qancha ilmiy tadqiqotlar ham olib borilgan. Dastlabki ish Fitratning "Zarbulmasal" nomli maqolasidir. 1948-yilda R. Muqimov yirik tadqiqot, ya‘ni maxsus dissertatsiya yozdi. Taniqli adabiyotshunos olimlarimizdan H. Yoqubov, V. Zohidov, V. Abdullayev, M.Qo‘shjonovlarning bu boradagi xizmatlari ham e‘tiborga molik. A. Qayumovning "Qo‘qon adabiy muhiti" (1961y.) nomli kitobidan ham Gulxaniy hayoti, ijodi, o‘zbek mumtoz adabiyotidagi mavqei bobida muhim ma‘lumotlar olish mumkin [6].

“Zarbulmasal” asarining Buxoro san‘at muzey-qo‘riqxonasida 2 ta toshbosma nusxasi mavjud. Bu nusxalarning biri to‘liq variantda bo‘lib, 12443/11(14) inventar raqami ostida, ikkinchisi esa to‘liq bo‘lmagan nusxa bo‘lib, 10522/11 inventar raqami ostida Buxoro san‘at muzey-qo‘riqxonasida saqlanadi. Biz o‘zimizning ilmiy ishimizda ayni ushbu nusxalarni o‘rganib, ularni qiyoslab, farqli va tafovutli o‘rinlarini aniqlashga harakat qildik.

Buxoro San‘at muzeyi xazinasidagi 10522/11 inventar raqami ostida saqlanayotgan nusxa to‘liq shaklda emas, ya‘ni chala nusxa ekanligi a‘yon bo‘ldi. Ushbu nusxa ustidagi izlanishlardan quyidagi xulosalarni keltiramiz:

1. Toshbosma nusxa 46sahifadan iborat. 10522/11 inventar raqamli nusxani o‘rganish natijasida, asarning kirish qismida basmala, Olloh taologa hamd, payg‘ambarimizga salovotlar mavjud emasligini kuzatdik. Ya‘ni asar boshidagi ikki sahifa yo‘qolgan va asar uchunchi sahifadan “...zulfidek oshufta qolsun...” jumlasini bilan boshlangan.

2. Toshbosma nasx xatida yozilgan. Matnlar bir ustun tarzda bitilgan. Har bir betda matnning atrofi bitta kichik ramka va bitta katta ramkaga olingan.

3. Asar tarkibidagi qushlar obrazi va qushlar tilidan aytilgan hikoyatlardagi obrazlarning ayrimlari qora rang bilan rasmlarda aks etgan va matn tarkibida ramkaning ichida chiroyli qilib chizilgan.

4. Toshbosma o‘zbek tili bo‘lib, uning tarkibida fors-tojikcha baytlar, iboralar ham mavjuddir.

5. Sahifalar alohida betlangan. Bundan tashqari har bir sahifa ostida keyingi sahifaning birinchi so‘zi berilgan.

6. Toshbosmaning varag‘i to‘q sariq rangda bo‘lib, uning muqova qismi saqlanmagan. Hamda muqovasining o‘rniga qattiq kartondan muqova qilib uning ustiga sharikli ruchka bilan krill yozuvida “Gulxaniy „Zarbulmasal“ deb yozilgan so‘zlar mavjud. Shu bilan birga necha sahifadan iborat ekanligi va o‘lchami ham yozilgan. Uning ustidan yana bir moviy rangli yupqa muqova qilingan bo‘lib, uning yuziga ham eski o‘zbek yozuvida ham krill yozuvida asar va muallif nomi yozilgan. Bu yozuvlar Buxoro San‘at muzeyi xodimlari tomonidan toshbosma asarlarni o‘rganish jarayonida yozilgan.

7. Bu nusxaning kalafon qismi va qaysi xattot tomonidan ko'chirilgani noma'lumdir.

8. Toshbosma varag'ining hajmi 13x20smni tashkil etadi.

Ilmiy ishimiz uchun asosiy manba bo'lgan, hamda to'liq saqlangan 12443/11(14) inventor raqami ostidagi nusxani ham o'rganib chiqishga harakat qildik.

Shuni ta'kidlash o'rinliki, bu nusxa to'laligi bilan birga sifatli tarzda saqlangan va bizga yetib kelgan. O'rganishlar natijasida shunday xulosalarga keldik va ular quyidagilar:

1. Ushbu nusxa 49 sahifadan tashkil topgan. Uning muqova qismi yupqa kartondan ishlangan bo'lib, muqovaning chet qismiga aylana va rombsimon shaklda gulli naqshlar tushirilgan. Muqova va sahifalarning ranggi bir xil rangdadir.

2. Toshbosma basmala bilan boshlangan bo'lib, basmala qismi sahifaning uchdan bir qismida alohida katta jadvalda berilgan. Undan so'ng Alloh taolaga hamd, payg'ambarimizga salovotlar keltirilgan. Hamd va salavotlardan so'ng Umarxon nomi ham tilga olib o'tilgan.

3. Toshbosma nasx yozuvida bir qator qilib bitilgan. Hamda uning atrofi ramkaga olingan. Ramkalar ikkita bo'lib. Birinchisi katta ikki chiziqli, ikkinchisi esa kichik bir chiziqli ramkadir.

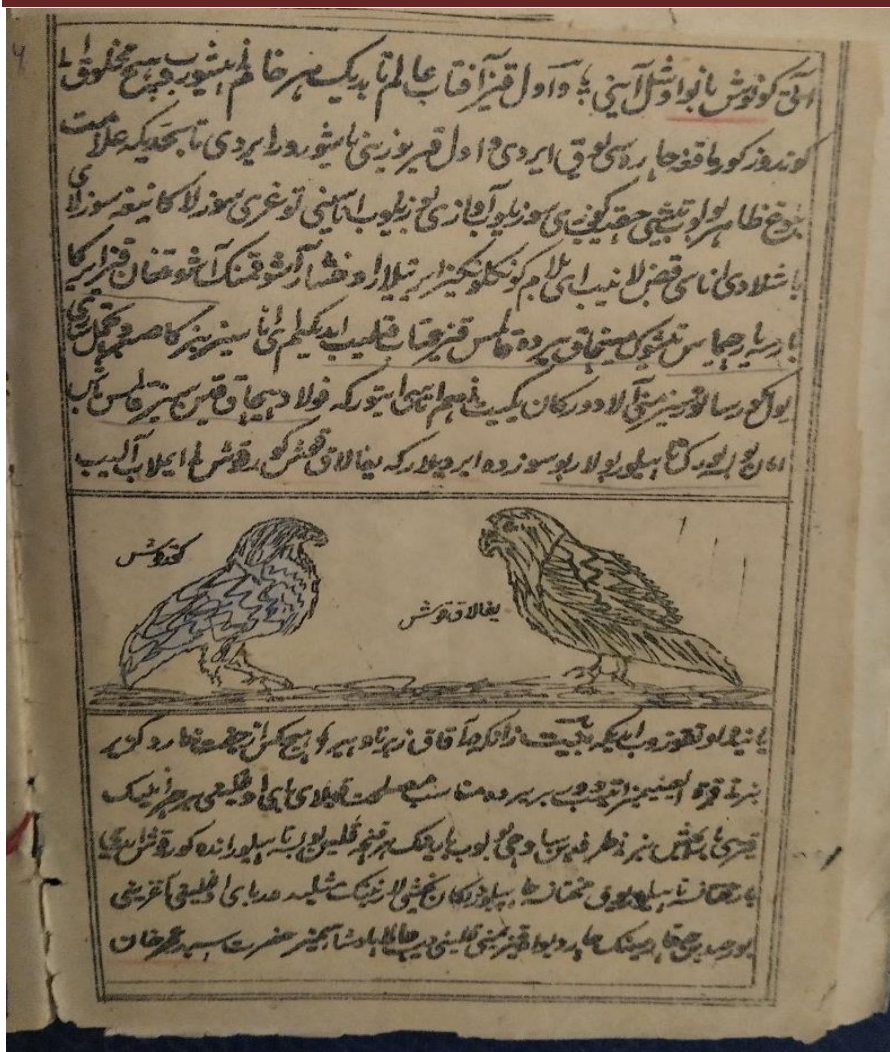
4. Asarning bu nusxasi hijriy 1332(milodiy 1914)-yili Xo'qandlik shoir Munir Umarxon xattot tomonidan tayyorlangan. Ushbu ma'lumot muqovaning ustki qismiga "Zarbulmasal" so'zidagi "lom" harfining ichiga pastdan tepaga holda yozib qo'yilgan.

5. Bu nusxada ham jumlar asosan o'zbek tilida va ayrim so'z, ibora va jumlar fors-tojik tillarida berilgan.

6. Bunda ham yuqoridagi nusxa kabi har sahifaning pastiga yangi sahifadagi birinchi so'z yozib qo'yilgan. Bu esa sahifalarda adashmaslikni ta'minlaydi.

7. Toshbosma sahifalari alohida betlangan.

8. Toshbosmada 14 o'rinda matnlar orasida asardagi obrazlarning suratlari keltirilgan. Ushbu suratlar matn tarkibiga alohida ramkaga olib berilgan. Rasmlarga qahramonlarning ismlari ham yozib qo'yilgan.

Gulxaniy ushbu asarini yozar ekan, asarni xalq og'zaki ijodi na'munalari bilan boyitib yozadi. Bu esa uning ayni vaqtda o'sha davr folkloristi deyishga sabab bo'ladi. Asarni tarbiyaviy ruhda yozilgan asar desak ham mubolag'a bo'lmaydi.

Xulosa qilib aytishimiz mumkinki, "Zarbulmasal" asarining Buxoroda saqlanayotgan toshbosma nusxalarining biri chala holda yetib kelgan. Ushbu chala nusxada aynan basmala va hamd qismlari yo'qolgan. Oxiridan ham 3ta sahifasi yo'qolgan.

To'liq holdagi nusxada mumtoz adabiyotning o'ziga xos an'anasi bo'lmish, basmala, hamd, nat va salovotlar bilan boshlangan.sifatli va yaroqli holatda yetib kelgan.

ADABIYOTLAR:

1. Badiiy adabiyot va tasavvuf timsollari. – Toshkent: 2010. 39-bet.
2. Gulxaniy. Zarbulmasal. 12443/11(14) raqamli toshbosma nusxasi
3. Gulxaniy. Zarbulmasal. 10522/11 raqamli toshbosma nusxasi
4. Долимов С. Сўзбоши // Гулханий. Зарбулмасал. Ўқитувчи. – Тошкент, 1972. – 6 б.
5. Исҳоқов Фатҳиддин. Гулханий "Зарбулмасал"нинг илмий танқидий матни: Филол. фан. докт. дисс. – Тошкент, 1997. – 43 б.
6. Nusratulla Jumaxo'ja, Iqboloy Adizova. O'zbek adabiyoti tarixi. (XV-XIX asr I yarmi). Toshkent. "Innovatsiya - Ziyo". 2020.
7. Sirojiddinov Sh., Umarova S. O'zbek matnshunosligi qirralari – Toshkent: "Akadem nashr". 2015.
8. Qodirova Saodat. "Zarbulmasal" asaridagi maqollar tizimi. "O'zbek bolalar folklorini to'plash va o'rganish va nashr qilish muammolari" xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari. 2023-yil 8-9-noyabr. Buxoro. 120-124-betlar.